

سازوکارهای حاکم بر کاربری داور آنلاین (برخط) با رویکردی به اسناد فراملی تجاری

مهدی ناظمی زاده^۱

محمد شمعی^{۲*}

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۰۴ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۲/۰۹

چکیده

در تجارت الکترونیک، بند داور اغلب در شروط عمومی قرارداد جای می‌گیرد که به واسطه ابزارهای الکترونیک ایجاد شده و مورد قبول قرار گرفته‌اند. از این رو در سنجش اعتبار بند داور، این پرسش مطرح می‌شود که آیا ماهیت و رویه الکترونیک قرارداد به واقع کسب رضایت آگاهانه طرفین را مقدور می‌کند و بند داور که با استفاده از صفحه رایانه و بدون داشتن نسخه واقعی ارسال شده الزامات رسمی و شکلی یک سند مکتوب را برآورده می‌کند؟ هدف غایی اما حل و فصل مؤثر اختلاف‌ها به روش‌های کم‌هزینه و سریع است. یکی از روش‌های مؤثر برای برطرف نمودن معضل تأخیر در سیستم‌های قضایی، سرعت بخشیدن و مقرون به صرفه بودن، استفاده از سازوکار داور است. داور به زبان ساده به معنای حل و فصل اختلاف‌ها خارج از دادگاه است که به دلایل مذکور با استقبال زیادی مواجه شده است. داور نیز همانند تمامی حوزه‌های زندگی مدرن کنونی، نیازمند توسعه و بازسازی، همگام با پیشرفت علم و فناوری است و در این راستا قوانین مختلف و نظام‌های حقوقی خاصی تدوین شده‌اند تا حل و فصل اختلاف‌ها با استفاده از داور آنلاین را میسر کنند. در این نوشتار به صورت توصیفی تحلیلی - تحلیلی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به تبیین ساز و کارهای برخط اشاره می‌شود. طرح‌های داور برخط بُعد جدیدی از داور سنتی است که هر دو در یک چارچوب قانونی مشترک قرار دارند. بدیهی است که با شرایط کنونی، مشکلات قانونی موجود نمی‌توانند به عنوان مشکلات جدی بر سر راه رشد و توسعه داور برخط مطرح باشد. با توجه به ادبیات تحقیق موجود، بسیاری باور دارند که داور برخط، در بلندمدت، تبدیل به یکی از پدیده‌های مهم در رژیم داور تجاری بین‌المللی خواهد شد و قطعاً بیشتر مؤسسه‌های داور در این مورد سرمایه‌گذاری خواهند نمود. به هر روی، اگر چه در کوتاه‌مدت، شک‌ها و تردیدهایی وجود دارند و تمام مشکلات قانونی مرتبط با داور برخط به آسانی حل و فصل نمی‌شوند، در مجموع می‌توان این گونه نتیجه‌گیری نمود که در

^۱ پژوهشگر دوره دکتری حقوق خصوصی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

mlawyer1382@gmail.com

^۲ دانش آموخته دکتری حقوق عمومی و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی (نویسنده مسئول):

shamei_shamei@yahoo.com

چارچوب کنونی قانون و رژیم داوری تجاری بین‌المللی، مشکلات غیرقابل حلی پیش روی داوری برخط وجود ندارند.

واژگان کلیدی: داوری، داوری آنلاین، اختلاف، اسناد فراملی.

مقدمه

قبل از هر چیز ذکر این نکته ضروری است که نظام قضایی ایران به سمت قضا‌زدایی و کاستن از حجم پرونده‌ها در شعبات دادرسی پیش می‌رود و برای تحقق این هدف راهبردی، تقویت و بسامان نمودن نهاد داوری به عنوان کارآمدترین مرجع مردمی در فصل دعاوی، مورد اهتمام نظام تقنینی و قضایی کشور می‌باشد. مقررات داوری مندرج در باب هفتم قانون آیین دادرسی مدنی که جهت تنظیم داوری داخلی تدوین شده با اینکه در موضوعاتی چون استقلال داور در تعیین آیین رسیدگی و تصمیم‌گیری در مورد ماهیت اختلاف و نیز آزادی اصحاب دعوا در خصوص قانون ماهوی حاکم بر دعوا مزیت‌هایی را دارد ولی به لحاظ ضعف‌ها و کاستی‌های متعدد نتوانسته موجب رونق نظام داوری در ایران بشود هم چنین قانون داوری بین‌المللی ایران نیز با اینکه موفقیت‌هایی چون شناسایی اعتبار قراردادهای داوری، توجه به آزادی عمل طرفین، شناسایی داوری‌های سازمانی، تاکید بر بی طرفی داوران، تأیید اختیار دیوان داوری جهت تعیین صلاحیت خود و سرانجام تاکید بر قطعیت، شناسایی و اجرای آراء داوری داشته و عمدتاً از مقررات داوری آن‌سیترال اقتباس کرده ولی در تطبیق با اسناد بین‌المللی ضعف‌ها و نقصان‌های متعددی دارد. بنابراین برای ارتقاء کارآمدی نهاد داوری و فعال نمودن آن در حل و فصل دعاوی، بازنگری و اصلاح قوانین و مقررات حاکم بر نظام داوری ضرورت دارد (قاسمی، ۱۳۹۹، ۱)

از سوی دیگر، اینترنت و حجم بالای اطلاعات در دسترس باعث شده تا تجارت جهانی رشد چشمگیری داشته باشد و سالیانه حجم بالایی از تعاملات مالی الکترونیک را شاهد باشیم. نیازی نیست تا مصرف‌کنندگان به بازار بروند و تجار هم نیازی به امضای نسخه‌های واقعی قراردادها و توافقات ندارند و این همان واقعیت مجازی است.

در عرصه قضائی ارجاع اختلافات به نهادهای داوری با استفاده از ایمیل و ویدئوکنفرانس، تنها طلیعه و آغاز استفاده از فناوری در داوری و در آینده پیش روی است. فضای مجازی با تمام گزینه‌ها و فناوری‌های موجودش، در ادبیات تحقیق حقوقی به‌عنوان چالش جدیدی پیش روی

تجارت بین‌الملل مطرح شده است. در تجارت بین‌الملل، هر روز، بیش‌ازپیش، درگیر استفاده از روش‌های برخط^۱ می‌شود. توافق‌های داوری و رویه‌های مرتبط به‌وسیلهٔ ابزارهای الکترونیک در فضای برخط انجام می‌شوند. تجار، بدون اینکه شهرهای خود را ترک کنند، با خشنودی و رضایت نسبی به‌صورت الکترونیک و در سطح بین‌المللی اقدام می‌کنند.

به‌هرروی و به‌رغم تمامی این تغییرات اختلاف‌ها همچنان وجود خواهند داشت که با استفاده از خدمات دادگاه‌ها و یا دیگر اشکال حل‌وفصل اختلافات (از جمله داوری، میانجی‌گری و سازش) مرتفع می‌شوند. بخش عمده‌ای از اختلاف‌ها در حوزهٔ تجارت بین‌الملل به‌موجب رویه‌های داوری حل‌وفصل می‌شوند؛ زیرا داوری ماهیتی غیررسمی‌تر و منعطف‌تر دارد. از این‌رو جامعهٔ داوری در حال حاضر تمایل دارد تا از آخرین پیشرفت‌های حاصل‌شده بهره‌برد و در همین راستا مفهومی به نام داوری آنلاین مطرح شده است. داوری آنلاین به معنای تلفیق روش‌های معمول داوری با فناوری است و در حال حاضر بسیاری از کشورهای جهان یا از قوانین داوری سنتی خود در تلفیق با فناوری استفاده می‌کنند و یا اینکه نسبت به تدوین قوانین مرتبط با داوری آنلاین اقدام نموده‌اند. در این مقاله به اهم مطالب مرتبط با این موضوع اشاره خواهد شد.

سؤال و فرضیه

اکنون پرسش ما این است که سازوکارهای حاکم بر کاربست داوری آنلاین چیست و اسناد فراملی در این خصوص چه موضعی را اتخاذ نموده‌اند؟ فرضیهٔ تحقیق آن است که الزامات داوری آنلاین ریشه در قوانین فراملی دارد که به صور گوناگون در قوانین ملی ظاهر شده است.

پیشینهٔ تحقیق

در مقاله‌ای با عنوان بررسی حقوقی داوری آنلاین (بنی‌یعقوب و دیگران، ۱۳۹۸، ۸۱) نویسندگان معتقد هستند که بخش مهمی از تجارت الکترونیکی، قراردادهای منعقد در این حوزه است، قراردادهایی که بین متعاقدین غایب یعنی افرادی که به شکل فیزیکی همدیگر را ملاقات نمی‌کنند، منعقد می‌گردد. همچنین نویسندگان مقاله مذکور بر این باوراند که بروز اختلاف در یک قرارداد سنتی امری بدیهی است و محتمل‌الوقوع، در قراردادهای الکترونیکی هم امکان بروز

^۱ Online

اختلاف امری غیر قابل اجتناب است. در اولین نگاه می‌توان گفت دعوی ناشی از قراردادهای الکترونیکی را می‌توان به وسیله راهکارهای سنتی حل و فصل نمود و صرف الکترونیکی بودن آن مانع آزادی افراد در اقامه نزد دادگاه نمی‌باشد با وجود این در عمل ارتباطی غیر ملموس میان عملیات‌های تجرات الکترونیک و حل و فصل آنلاین اختلافات وجود دارد. حل و فصل اختلافات آنلاین به دلایل اقتصادی و جامعه شناختی روش و وسیله موجهی در این خصوص هستند. حل و فصل اختلاف به صورت آنلاین اجازه می‌دهد تا دعوا از راه دور حل شود بدون اینکه نیاز باشد تا نمایندگان قانونی طرفین دعوا حضور فیزیکی داشته باشند. داوری آنلاین یکی از این روش‌هاست که تشریفات دادرسی الکترونیک ناقص یا کاملی را پیشنهاد می‌کند و داور شخص ثالثی است که از طرفین دعوا عهده دار حل و فصل اختلافشان شده‌است که در پایان فرآیند دادرسی وی رأی را صادر می‌کند.

جنبه نوآوری

وجه تمایز مقاله حاضر نسبت به مقالات پیشین در این است که در پژوهش حاضر صرفاً بر الزامات ملی و حقوقی داوری آنلاین تاکید نشده است. برای پی بردن به ساز و کارهای داوری برخط کنوانسیون‌های بین‌المللی و از جمله کنوانسیون نیویورک و آنسیترال بررسی شده است. افزون بر این، به لحاظ مطالعه تطبیقی و درک بهتر موضوع قانون نمونه آنسیترال در مورد داوری تجاری بین‌المللی (۱۹۸۵) با اصلاحات ۲۰۰۶ به دقت واکاوی شده است.

۱- کنوانسیون‌های بین‌المللی و قوانین نمونه (مدل) در رابطه با داوری برخط تجاری

۱-۱- کنوانسیون نیویورک ۱۹۵۸

در سال‌های اخیر، دو کنوانسیون بین‌المللی توسط مرجع آنسیترال در ارتباط با داوری آنلاین تدوین شده‌اند.

مورد نخست کنوانسیون نیویورک با موضوع به رسمیت شناختن و اجرای احکام داوری خارجی و احکام داوری آنلاین تجاری است. کنوانسیون مذکور با موضوع به رسمیت شناختن و اجرای احکام داوری خارجی (نیویورک ۱۹۵۸) که با عنوان کنوانسیون نیویورک شناخته می‌شود توسط کنفرانس دیپلماتیک سازمان ملل در تاریخ ۱۰ ژوئن ۱۹۵۸ تصویب و در تاریخ ۷ ژوئن ۱۹۵۹ اجرایی شد. کنوانسیون نیویورک به عنوان یکی از موفق‌ترین اسناد بین‌المللی تدوین شده توسط سازمان ملل مطرح شده است. به رغم عنوان «کنوانسیون مرتبط با به رسمیت شناختن و اجرای

احکام داوری خارجی»، این کنوانسیون دارای ماهیتی دوگانه است. مقصود از ماهیت دوگانه، شمول دو معاهده در این سند است. از یک سو، این کنوانسیون بر مباحث مرتبط با به رسمیت شناختن و اجرای احکام داوری خارجی ناظر است و از سوی دیگر کنوانسیون مبین مباحث مرتبط با انعقاد و به رسمیت شناختن توافق‌های داوری است.

برخی از حقوقدانان از جمله سلکن در مقاله‌ای با عنوان «داوری آنلاین و تجارت الکترونیک» به صراحت در مورد مجاز بودن داوری الکترونیکی به موجب کنوانسیون نیویورک اشاره کرده است. وی گامی فراتر نهاده و اذعان نموده که کنوانسیون عمدتاً بر وجوه رسمی و شکلی داوری آنلاین و الزامات مرتبط با آن متمرکز است. از این رو، وی سه دسته از الزامات رسمی را نام برده است: الزامات مرتبط با انشاء و نگارش، الزامات مرتبط با امضاها و الزامات مرتبط با اصالت. (سلکنز، ۲۰۰۲: ۱۴۶)

مطالعات مختلف مبین این مسئله هستند که کنوانسیون نیویورک و قوانین ملی سطوح مختلفی از الزامات را در مورد شکل توافق داوری مقرر نموده‌اند. به عنوان نمونه، قانون داوری تجاری بین‌الملل فرانسه هیچ‌گونه شرطی برای شکل قرارداد داوری قائل نشده است؛ در حالی که ماده ۲ کنوانسیون نیویورک مقرر داشته است که توافق باید به صورت کتبی باشد. پرسشی که مطرح می‌شود این است که کدام شروط در اولویت قرار می‌گیرند اگر کشوری مانند فرانسه یکی از طرفین کنوانسیون باشد؟ پاسخ را می‌توان در ماده ۷ کنوانسیون یافت:

«مفاد کنوانسیون حاضر (...) هیچ‌یک از طرفین ذی‌نفع را از حقوقی که در ارتباط با رأی داوری برایشان مفروض است محروم نخواهد کرد. بدیهی است که نوع و دامنه این حقوق توسط قانون و یا معاهداتی مشخص می‌شود که توسط کشور ذی‌نفع مذکور تصویب شده و یا پذیرفته شده‌اند.»

این ماده نشان می‌دهد که کنوانسیون در راستای اجرای احکام گام برمی‌دارد؛ اما این کار را به صورت حداقلی انجام می‌دهد. از این رو، قضات باید قوانین ملی مطلوب‌تر را در اولویت قرار دهند.^۱

۱-۲- قانون نمونه آنسیترا ل در مورد تجارت الکترونیک (۱۹۹۶)^۲

^۱ United Nations conference on trade and development, International commercial arbitration: 5.9 electronic arbitration. Available at SSRN: https://unctad.org/system/files/official-document/edmmisc232add20_en.pdf

^۲ NCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998

کمک مستقیم و بلاواسطه قانون نمونه به تجارت الکترونیک و بالاخص حوزه داوری آنلاین بسیار جزئی است؛ تنها در مورد اعتبارسنجی توافق داوری منعقدشده با استفاده از ابزارهای الکترونیک. به هر روی، این مسئله اهمیت چندانی ندارد؛ زیرا آنسیترال طیف وسیعی از کاربردها را پیشنهاد نموده است. برخی شروط این قانون نمونه می‌توانند وجوه متعدد و بیشماری از مباحث داوری آنلاین را متأثر کنند. این قانون به صورت اساسی مفاهیمی چون «داده پیام» و «مولد»^۱ و «مخاطب»^۲ داده پیام را تعریف نموده که این مسئله می‌تواند برای کلیه فعالیت‌های آنلاین و به‌ویژه داوری آنلاین بسیار سودمند باشد.

در ماده ۵ وضعیت حقوقی «داده پیام» را تعریف شده و تصریح شده است که اطلاعات نباید صرفاً به این دلیل که در قالب داده پیام هستند، فاقد اثر قانونی، اعتبار یا قابلیت اجرا باشند. به‌علاوه، ماده ۶ معیارهای مشابهی را با ماده ۷ نسخه اصلاح‌شده قانون نمونه داوری تجاری (۲۰۰۶) تعیین می‌کند و تصریح می‌کند که در صورت الزام به کتبی بودن اطلاعات از سوی قانون، اگر اطلاعات موجود در داده پیام برای مراجعات بعدی در دسترس باشد، این الزام می‌تواند توسط داده پیام برآورده شود. ماده ۸ مفهوم اصالت داده پیام را تعریف می‌کند. همچنین ماده ۹ مشتمل بر قوانینی در مورد قابل قبول بودن داده پیام در طول دادرسی قانونی است.

ساین قانون نمونه که پیش‌نویس آن در سال ۱۹۹۶ تهیه شد و در سال ۱۹۹۸ اصلاح گردید، اولین متن قانونی برای اتخاذ اصول اساسی عدم تبعیض، بی‌طرفی تکنولوژیکی و هم‌ارزی عملکردی توصیف شده است که به طور گسترده به‌عنوان عناصر پایه قانون تجارت الکترونیک مدرن در نظر گرفته می‌شوند.^۳ به صورت کلی، داوری آنلاین به‌موجب چارچوب حقوقی بین‌المللی میسر است. اگرچه این چارچوب در ابتدا برای داوری سنتی طراحی شده بود، اقدامات پیشگامانه آنسیترال پیش‌تر باعث ایجاد برخی مبانی قانونی برای داوری آنلاین شده بود که این رویه در آینده ادامه پیدا خواهد کرد و باعث ایجاد الزامات تخصصی‌تری برای داوری آنلاین خواهند شد. بنابراین می‌توان گفت که مدل داوری آنلاین به نوعی از داوری اطلاق می‌شود که ترکیب‌کننده

^۱ Originator

^۲ Addressee

^۳ United Nations Commission on International Trade Law official web site, 'UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) description, paragraph 2 <http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html> accessed on 08 th October 2017.

رویه‌های معمول داوری با فناوری است. داوری آنلاین برحسب اینکه در چه کشوری انجام شود، نیازمند اعمال قوانین متفاوتی است.

۱-۳- قانون نمونه آنسیترال در مورد امضاهای الکترونیک (۲۰۰۱)^۱

در راستای ادغام موفقیت‌آمیز داوری الکترونیکی در قوانین ملی، چارچوب قانونی ایجاد شده توسط قانون نمونه در مورد امضای الکترونیکی اهمیت حیاتی دارد. بدیهی است که نظارت قانون نمونه نه تنها تسهیل‌کننده روایی و اعتبار قراردادهای داوری با خاستگاه الکترونیک است بلکه اعتبار احکام الکترونیک و دیگر گونه‌های مستندسازی مرتبط را تضمین می‌کند. این مسئله می‌تواند روند ادغام داوری آنلاین با چارچوب حقوقی سنتی سیستم‌های قضایی ملی را تسهیل کند. به‌عنوان مثال، در بخش ۱ ماده ۶ از قانون مدل مذکور تصریح شده که در صورت الزام قانونی به وصول امضای یک شخص، این الزام می‌تواند به‌واسطه داده پیام برآورده شود و در صورت استفاده از امضای الکترونیک این امضا برای برآوردن هدفی که داده پیام‌ها برای آن تولید و مبادله شده‌اند و همچنین دیگر توافقاتی مرتبط، کفایت می‌کند.

معمولاً ضابطه اصلی قوانین داوری ملی است که براساس اکثریت این قوانین حکم داوری باید به امضای داوران برسد. ممکن است بحث شود که داوران هم می‌توانند احکام را با استفاده از امضای الکترونیک امضاء کنند و این مسئله باید به‌عنوان یکی از الزامات قانون داوری تلقی شود. همچنین می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که امضای الکترونیک می‌تواند در اجرای سایر مراحل/عناصر رویه‌های داوری مانند احراز هویت طرفین، تولید اسناد، ارسال‌ها و غیره مفید باشد.

۱-۴- کنوانسیون سازمان ملل با موضوع استفاده از ارتباطات الکترونیک در قراردادهای بین‌المللی (۲۰۰۵)^۲

در ماده اول این سند طیف وسیعی از گزینه‌های محتمل برای اعمال آن مشخص شده است. این کنوانسیون زمانی می‌تواند اعمال شود که حداقل یکی از طرفین در یکی از کشورهای متعاقد دارای مقر تجاری باشد و یا اینکه طرفین پیش‌تر در مورد استناد به کنوانسیون مذکور توافق کرده باشند. در توضیحات رسمی این سند که توسط مرجع آنسیترال ارائه شده، آمده است که هدف از

^۱ The UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures of 2001

^۲ The United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts of 2005

کنوانسیون مذکور، علی‌رغم عنوانی که دارد، تسهیل استفاده از ارتباطات الکترونیک در تجارت بین‌الملل است که شامل انعقاد قرارداد و کلیه تعاملات تجاری می‌شود.^۱ نکته مهم دیگری که توسط آنسیترال ذکر شده این است که این سند به جهت رفع موانع ایجادشده پیش روی الزامات رسمی مندرج در معاهدات گسترده پذیرفته‌شده‌ای مانند «کنوانسیون شناسایی و اجرای آرای داوری خارجی» و غیره خواهد بود (ماده ۲۰).^۲

چند ماده از کنوانسیون می‌توانند در مقیاس جهانی دارای کاربرد باشند. به‌عنوان نمونه در ماده ۸، اصلی کلی ایجاد شده که به‌موجب آن اعتبار حقوقی ارتباطات نباید به دلیل الکترونیکی بودن رد شود و یا در ماده ۹ ضابطه‌ای برای ایجاد هم‌ارزی عملکردی بین ارتباطات الکترونیکی و اسناد کاغذی و همچنین بین روش‌های احراز هویت الکترونیکی و امضاهای دست‌نویس تعیین شده است. از این‌رو بحث شده است که این کنوانسیون نه‌تنها بر داوری آنلاین از منظر اعتبار توافقی‌های داوری به‌واسطه ابزارهای الکترونیک تأثیرگذار است، بلکه بر اعتبار فرایندها و اسناد مختلفی که در مراحل مختلف داوری وجود دارند هم تأثیر می‌گذارد.

۱-۵- قانون نمونه آنسیترال در مورد داوری تجاری بین‌المللی (۱۹۸۵) با اصلاحات ۲۰۰۶

پیش‌نویس مرجع آنسیترال برای اصلاح قانون نمونه داوری تجاری در تاریخ ۷ جولای ۲۰۰۶ تصویب گردید و در میان پاره‌ای از اصلاحات دیگر مشتمل بر اصلاح ماده ۷ بود. آنسیترال این مهم را مطرح نمود که این اصلاح در راستای حفظ الزامات قانونی و به‌جهت برآوردن نیازهای بخش تجارت و همسویی با پیشرفت‌های فناورانه انجام شده‌اند.^۳

^۱ United Nations Commission on International Trade Law official website, 'UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996), paragraph 2 http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html accessed on 29th September, 2017.

^۲ United Nations Commission on International Trade Law official web site, Supra paragraph 2.

^۳ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 With amendments as adopted in 2006

^۴ UNCITRAL, "Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the Model Law on International Commercial arbitration", [2006], p 24 < https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-arb/07-86998_Ebook.pdf accessed on 01 April 2016.

از این منظر، در بخش ۴ ماده ۷ آمده است «اگر اطلاعات مرتبط به صورتی ثبت شده باشند که برای مراجعات آتی همواره در دسترس باشند، الزام به مکتوب بودن قرارداد داوری به واسطه ارتباطات الکترونیک برآورده می‌شود.» مقصود از «ارتباطات الکترونیکی» هرگونه ارتباطی است که طرفین در آن از «داده پیام»^۱ استفاده می‌کنند. داده پیام به معنای تولید، ارسال، دریافت و یا ذخیره پیام‌ها توسط وسایل الکترونیکی، مغناطیسی، نوری و یا دیگر ابزارهای مشابه همچون تبادل الکترونیک داده‌ها،^۲ پست الکترونیک (ایمیل)، تلگرام و یا تلکس است؛ اما محدود به این موارد نیست و شامل اختراعات مشابه و آتی نیز می‌شود. اهمیت این اصلاحات را نمی‌توان نادیده گرفت. قانون مذکور این امکان را فراهم می‌کند تا قرارداد داوری مشروط بر آنکه اطلاعات مرتبط همواره برای مراجعات بعدی در دسترس قرار داشته باشند با طیف وسیعی از ابزارهای کنونی و یا آتی منعقد شود انجام چنین اصلاحاتی در قوانین داوری نقش مهمی در ایجاد محیط مناسب برای توسعه داوری آنلاین و حصول کمال مطلوب آن را دارند.

۲- شرایط شکلی توافق داوری آنلاین

بدیهی است که ماده ۲ کنوانسیون نیویورک الزامات غیرمنعطفی در ارتباط با توافق داوری دارد که براساس آن‌ها توافق داوری الزاماً باید به صورت کتبی و جداگانه منعقد شود و یا بندی در قرارداد تجاری با موضوع داوری گنجانده شود که به امضای طرفین برسد. امضاء موارد مذکور می‌تواند به صورت حضوری و یا با استفاده از مکاتبه و تلگراف به انجام برسد. این الزام البته در تضاد با مفهوم توافق الکترونیک است. در این نوع از توافق به جای سندی که به امضای طرفین برسد، فایل دیجیتالی وجود دارد که می‌توان با استفاده از امضای الکترونیک و یا امضاهای اسکن شده طرفین قرارداد آن را امضاء نمود. نوع دیگری از توافق هم وجود دارد که در آن توافق با ارسال پست الکترونیک از سوی طرفین منعقد می‌شود.

جایگاه قانونی امضاهای الکترونیک و فایل‌های شامل امضاهای اسکن شده طرفین، با استناد به قوانین ملی قابل تشخیص است. در ضمن، اختلاف‌های مرتبط با رضایت آگاهانه طرفین در ورود به قرارداد هم با توجه به قوانین ملی قابل حل و فصل شدن هستند. بخش ۱ از ماده هفت کنوانسیون و همچنین دستورالعمل آنسیترال که در تاریخ ۷ جولای ۲۰۰۶ تصویب شده است در

^۱ Data message

^۲ EDI

ترکیب با هم فرصتی فراهم می‌کنند تا طرفین بتوانند با اتکاء بر یک رژیم حقوقی منعطف‌تر در قیاس با قوانین و حقوق عرفی ملی، نسبت به حل و فصل اختلاف‌هایشان اقدام کنند. براساس ماده ۲ از کنوانسیون، احتمال تبادل نامه و یا تلگراف می‌تواند با فناوری‌های به‌روز جایگزین شود و این مسئله به‌صورت ضمنی در مورد دیگر راه‌حل‌های فناورانه با همان هدف نهایی انتقال داده، پذیرفته شده است. (کاچارد، ۲۰۰۳: ۲۳).

۳- تعیین مکان داوری به موجب کنوانسیون نیویورک

تعیین مکان داوری آنلاین مبحث بسیار مهمی در تعیین میزان کارایی و تأثیرگذاری فرایند داوری است. از آن جمله می‌توان به حکومت قواعد آمره و تشخیص آیین حاکم بر آن اشاره داشت. (السان، ۱۳۸۵: ۹۶) کنوانسیون نیویورک مشتمل بر هیچ‌گونه قانون خاصی نیست که بتوان آن را به‌صورت مستقیم برای تعیین محل داوری مورد استفاده قرار داد. به‌عنوان مثال، در ماده (1) آمده است: «این کنوانسیون در مورد به‌رسمیت‌شناختن و اجرای آرای داوری صادرشده در قلمرو کشوری غیر از کشوری که در آنجا به‌رسمیت‌شناختن و اجرای چنین آرای در آن درخواست شده است، اعمال خواهد شد». مثال دیگر ماده ۵ از کنوانسیون است که در آن آمده که «عدم به‌رسمیت‌شناختن و اجرای احکام داوری به درخواست طرفی که حکم علیه او صادر شده تنها زمانی میسر است که آن طرف به مقام ذی‌صلاح مدرکی ارائه کند که نشان دهد حکم صادرشده هنوز برای طرفین لازم‌الاجرا نیست و یا توسط مقام ذی‌صلاح در کشوری که حکم به‌موجب قانون آن کشور صادر شده باطل شده و یا به حالت تعلیق درآمده است». برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که کنوانسیون ضابطه مشخصی را در مورد مکان داوری مشخص نموده است (هالا، ۲۰۱۱: ۲۲) درحالی که گروه دیگر بر ارتباط ماهوی بین صلاحیت قضایی و حکم داوری تأکید می‌کنند و معتقدند که این ارتباط شاخصه مهمی برای تعیین مکان داوری است. (هونگ، ۲۰۰۳: ۴۶۲). بنابراین، اگر قرار باشد تا یک رویه داوری الکترونیکی نوعی به‌موجب کنوانسیون نیویورک بررسی شود، صرفاً به دلیل ماهیت غیرمعمولش که همان عدم تعلق به یک مکان جغرافیایی است، باید به مکان خاصی متصل شود؛ در غیر این صورت این خطر وجود دارد که رویه داوری مذکور از تمامی مزایایی که کنوانسیون ارائه می‌کند، محروم شود.^۱

^۱ Lu, M. HE NEW YORK CONVENTION ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN ARBITRAL AWARDS: ANALYSIS OF THE SEVEN DEFENSES TO OPPOSE ENFORCEMENT IN THE UNITED STATES AND ENGLAND. Available at :

پذیرش آزادی انتخاب طرفین و یا داوران در تعیین محل داوری منجر به این نتیجه‌گیری می‌شود که مکان فیزیکی و یا به بیان واضح‌تر نبود یک مکان فیزیکی برای دادرسی و دیگر رویه‌های قضایی داوری حائز اهمیت نیست. از آنجایی که رویه‌های داوری از راه دور انجام می‌شوند، مشخص‌نمودن مکان داوری بر مبنای شاخصه‌های عینی، امری بی‌مورد است. بر مبنای قوانین عرفی^۱، محل داوری یکی از مفاهیم حقوقی است که وابستگی بسیار زیادی به اراده طرفین دارد. آمارها نشان می‌دهند که در بیشتر از ۸۰ درصد موارد داوری آی‌سی‌سی، طرفین محل داوری را انتخاب می‌نمایند. بر این اساس، می‌توان نتیجه‌گیری نمود که مشکلات احتمالی مرتبط با محل داوری، مانع مهمی بر سر راه داوری برخط به شمار نمی‌آیند.

۴- شروط داوری آنلاین

کنوانسیون نیویورک مشتمل بر شروط قانونی متعددی در مورد قانون مورد استناد در رویه داوری الکترونیکی است که اکثر آن‌ها مشروط بر آنکه طرفین در مورد قانون مورد استناد پیش‌تر توافقی انجام نداده باشند به قانون کشوری که داوری در آن انجام می‌شود اشاره می‌کنند. براساس مفاد کنوانسیون، می‌توان گفت در صورت نبود رضایت طرفین در مورد قانون مورد استناد، قانون محل داوری باید در داوری آنلاین اعمال گردد. کنوانسیون شروط خاصی در مورد قوانین ماهوی در ماده ۵ دارد. براساس این ماده، اگر طرفین به‌موجب قانون مورد استناد محکمه داوری فاقد اهلیت و صلاحیت باشند یا توافق داوری به‌موجب قانون منتخب طرفین باطل باشد و یا اینکه در قانون کشور مبدأ صدور حکم داوری، ماده قانونی مرتبطی یافت نشود، امکان امتناع از به‌رسمیت‌شناختن و اجرای حکم داوری وجود دارد.

کنوانسیون نیویورک مشتمل بر هیچ‌گونه شرط خاصی دال بر لزوم صدور احکام کتبی نیست و از این رو نمی‌توان چنین الزامی را به داوری آنلاین تسری داد. ماده ۶ از کنوانسیون تصریح دارد که درخواست به‌رسمیت‌شناختن و اجرای احکام از سوی طرف خواهان باید در زمان تسلیم به مرجع قضایی شامل اصل حکم و یا یک نسخه معتبر و تأییدشده از آن باشد. کنوانسیون الزامی برای صدور احکام کتبی مقرر نکرده است و الزام موجود تنها در مورد تصدیق اصالت حکم است. در هر پرونده خاص این مسئله باید با توجه به مقررات کشوری که قرار است حکم در آن اجرایی

https://www.tblaw.com/wp-content/uploads/2017/03/mlus-journal-note-23-ariz-j-intl-comp-1-747-466748_4-1.pdf

^۱ Case law

شود، مورد بررسی قرار گیرد. در عمل، تضمین اصالت به این معناست که دادگاه‌ها باید اطمینان حاصل نمایند که حکم ارائه شده به جهت اجرا، حکم اصلی و نهایی و مورد تأیید محکمه داوری است. (چاکابورتی، ۲۰۱۹: ۸۶).

۴-۱- دسترسی به توافق داوری

در اینترنت، پروتکل‌های ارتباطی امکان پیمایش از یک فایل به فایل دیگر را فراهم می‌کنند و این مسئله توسط پیوندهایی که در صفحات تعبیه شده‌اند میسر می‌شود. اسناد الکترونیک به صورت متوالی ارائه نمی‌شوند و این کاربر است که ابتکار عمل در حرکت به سمت فایل‌های مختلف را در دست دارد. این شیوه سازمان‌دهی مطالب در اصطلاح حقوقی «ارجاع به مرجع»^۱ نامیده می‌شود. در اینترنت، الحاق یا ارجاع به شرایط قراردادی در قرارداد، مستلزم اقدامات احتیاطی خاصی در مورد دسترسی به اطلاعات است.

۴-۲- ارجاع به مرجع

به صورت سنتی، روش ارجاع به مرجع به جهت جلوگیری از طولانی‌شدن قرارداد اصلی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به عوض تولید اسنادی که پیش‌تر موجود هستند، طرفین می‌توانند به این اسناد مراجعه کنند. به عنوان نمونه، شرایط عمومی در یک قرارداد نوعی ذکر نمی‌شوند و تنها در صورت درخواست طرفین ارائه می‌گردند.

آیا بند مرتبط با داوری به عنوان یکی از شروط عمومی قرارداد می‌تواند دارای چنین شرایطی باشد؟ از آنجایی که بند داوری می‌تواند باعث از بین رفتن حق طرفین برای استفاده از خدمات محاکم دولتی و ملی باشد، آیا نباید در قرارداد اصلی ذکر شود؟ در قانون تجارت بین‌الملل، در حال حاضر، روند ارجاع به مرجع مجاز است. در حقوق عرفی فرانسه صرف تأیید اینکه قرارداد اصلی حاوی ارجاع به شرط داوری است، کفایت می‌کند. سکوت طرف قبول در مورد این مسئله به معنای قبول شرط داوری است. رویکرد دادگاه تجدید نظر فرانسه کاملاً مبتنی بر رضایت طرفین است و الزامی از سوی این دادگاه دال بر کتبی بودن شرط داوری وجود ندارد. از این رو کافی است تا طرف قبول از وجود بند داوری آگاه باشد و قبول قرارداد اصلی به معنای پذیرش

^۱ سندی را جزء سند دیگر اعلام کردن. Incorporation by reference.

بند داوری هم خواهد بود. این رویه عرفی قابل انتقال به تجارت الکترونیک و بالاخص تعاملات مبتنی بر صفحات اینترنتی است؛ چراکه شرایط عمومی حاوی بند داوری اغلب در یک صفحه جداگانه و از طریق پیوند به متن اصلی در دسترس است.

۴-۳- دسترسی همیشگی به مفاد قرارداد

ارجاع به مرجع امری، تابع دسترسی به بند داوری است. طرفین قرارداد باید بتوانند به اطلاعات اضافی مشتمل بر بند داوری دسترسی داشته باشند و در غیر این صورت نمی‌توانند رضایت خود را اعلام کنند. در محیط اینترنت و شبکه‌های الکترونیک، شرایط کلی ممکن است به دلایل فنی در دسترس نباشند (کار نکردن پیوندها و موارد فنی دیگر). بنابراین، تمایل جهانی به سوی وضع مقرراتی است که به صراحت دسترسی به شرایط عمومی در قراردادها را الزامی می‌کنند. در ماده ۱۰.۳ از دستورالعمل تجارت الکترونیک چنین آمده است: مفاد قرارداد و شرایط عمومی باید برای مخاطبین به صورتی در دسترس باشند که امکان ذخیره و بازتولید آن‌ها همواره وجود داشته باشد. (دالوز، ۲۰۰۰: ۱۰۳) در ایالات متحده، قانونگذار ایالت مریلند در قانون تعاملات یکنواخت رایانه‌ای^۱ الزام می‌کند که مفاد قرارداد باید قبل و بعد از انعقاد الکترونیکی قرارداد در دسترس باشند و شرایط قراردادی غیرقابل دسترس مورد استناد قرار نمی‌گیرند.^۲

۴-۴- بیان رضایت به صورت الکترونیک

در صورتی که مشتری یک تجارت الکترونیک کالایی را در یک درگاه اینترنتی سفارش دهد، گرداننده درگاه اینترنتی این امکان را برای مشتری فراهم نموده تا به ارزیابی شروط عمومی قرارداد مشتمل بر شرط داوری بپردازد. حال پرسش آن است که مشتری چگونه می‌تواند رضایت خود از قرارداد الکترونیکی را اعلام کند؟ آیا فشردن گزینه «قبول می‌کنم» به منزله قبول قرارداد و بند داوری خواهد بود؟ در حقوق عرفی ایالات متحده عموماً فشردن این دکمه برای تشکیل قرارداد کافی است. در پرونده شرکت «آی‌ان» در مقابل شرکت «نت‌اسکات» در تاریخ ۲ ژانویه

^۱ Maryland Uniform Computer Transactions Act, H.D. 19, 2000 MD Laws, ch. 11, sections 21-209 A.

^۲ United Nations conference on trade and development, International commercial arbitration: 5.9 electronic arbitration. Available at SSRN: https://unctad.org/system/files/official-document/edmmisc232add20_en.pdf

۲۰۰۲،^۱ قاضی آمریکایی حکم به این داد که زمانی که کاربر در حین دانلود گزینه «قبول می‌کنم» و یا «موافقم» را در انتهای قرارداد انتخاب می‌کند، به قرارداد ملحق می‌شود. قاضی در این پرونده نسبت به اعمال یکی از اصول حقوق قراردادهای کلاسیک اقدام نمود که براساس آن طرف قبول می‌تواند با استفاده از ابزارها و امکاناتی که توسط طرف ایجاب در ابتدا ارائه شده‌اند، رضایت خود را اعلام نماید.^۲ در این مثال، کلیک بر روی این دکمه نشان‌دهنده روش پذیرش مشخص شده توسط طرف ایجاب است. این اصل در حقوق قضایی آمریکا، به‌ویژه در مورد فروش آنلاین نرم‌افزار، به‌خوبی تثبیت شده است.

۵- الزامات قرارداد داوری در آئینه قوانین ملی و بین‌المللی

طرفی که دعوی را با استناد به توافق داوری آغاز می‌کند، باید مدرکی دال بر وجود چنین توافقی ارائه نماید. ارائه سند مکتوب قطعاً داور ذی‌صلاح را برای صدور حکم متقاعد خواهد نمود. به‌هرروی، این امکان وجود دارد که داور ذی‌صلاح ابزارهای دیگری را برای وجود اثبات توافق داوری بپذیرد.

۵-۱- الزامات توافق‌های بین‌المللی: امضای قرارداد توسط طرفین

چنان‌که اشاره شد کنوانسیون نیویورک مصوب ۱۰ ژوئن ۱۹۵۸ با موضوع به‌رسمیت‌شناختن و اجرای احکام داوری خارجی، یکی از کنوانسیون‌های موفق در سطح جهانی است و بیش از صد کشور آن را پذیرفته‌اند. دامنه کاربرد این کنوانسیون بسیار گسترده است؛ چراکه تنها یکی از طرفین قرارداد را ملزم به طرح دعوی در یکی از کشورهای متعاقد می‌کند. هدف اصلی این کنوانسیون تعیین شرایط به‌رسمیت‌شناختن و اجرای احکام داوری است. در ماده (۲) کنوانسیون لزوم وجود «توافق کتبی» در مورد بند داوری و یا یک توافق داوری مجزا تصریح شده است و همچنین تصریح شده که در صورت مکاتبه و یا مبادله تلگرام امضای طرفین الزامی نیست. همچنین در حقوق عرفی فناوری‌هایی همچون فکس و تلکس هم پذیرفته شده‌اند^۳ و این مسئله

^۱ I.Lan Systems, Inc. v. Netscout Service Level Corp, Civ. Act No. 00-11489-WGY (D. Mass., January 2, 2002).

^۲ Uniform Commercial Code, Section 2-204: «A contract for sale of goods may be made in a manner sufficient to show agreement, including conduct by both parties which recognizes the existence of such a contract.»

^۳ Paris, 20 January 1984, Revue de l'arbitrage [Arbitration Journal], 1987, p. 482, C. Kessedjian.

بعدها به ایمیل هم تسری داده شده است. (آرسیک، ۱۹۹۸: ۶۴) براساس قانون نمونه آنسیترال در مورد امضاهای الکترونیک و یا دستور العمل 1999/93/EC در مورد امضاهای الکترونیک قرارداد، توافق بند داوری می‌تواند به موجب مبادله اطلاعات در وبسایت‌ها هم منعقد شود و این مسئله برابر با مبادله نامه و یا تلگرام خواهد بود. (هیل، ۲۰۰۲: ۱۱۸) همچنین کنوانسیون ژنو مورخ ۲۱ آوریل ۱۹۶۱ به‌عنوان توافقی که عموماً کشورهای اروپایی را متعهد می‌کند و حیطه‌ای گسترده‌تر از کنوانسیون نیویورک دارد، رویکرد مساعدتری در قبال داوری و تسری شروط قدیمی به فناوری‌های جدید دارد.^۱

۵-۲- الزامات قوانین ملی در خصوص تشریفات انعقاد قراردادهای آنلاین

سیستم‌های حقوقی ملی، الزامات متفاوتی در ارتباط با فرم توافق داوری دارند. برخی سیستم‌ها رویکردی توافقی در پیش گرفته‌اند که موضوع هیچ‌گونه شرایطی در مورد شکل و فرم نیست. در نقطه مقابل، سیستم‌های دیگر رویکردی بیشتر شکلی در پیش گرفته‌اند که انعقاد قرارداد را به‌صورت کتبی الزامی می‌کنند. در چنین سیستم‌هایی اسناد الکترونیک توسط قانونگذار و حقوق عرفی پذیرفته می‌شوند. در هر صورت، اعتبار توافق داوری موضوع تعارض قوانین نیست؛ بلکه در هر پرونده و به‌صورت مستقیم توسط قاضی و با توجه به شرایط و الزامات موجود مشخص می‌شود.

قانون فرانسه در مورد داوری تجاری بین‌المللی مثال خوبی از رویکرد توافقی در داوری است. مفاد آیین دادرسی جدید داوری بین‌المللی^۲ این کشور هیچ‌گونه الزامی در مورد فرم و شکل و یا حتی مدارک و مستندات ندارد. قاضی فرانسوی الزامی به تصمیم‌گیری در مورد قانون مورد استناد در توافق داوری ندارد. قاضی تنها ملزم به اثبات رضایت طرفین است که الزاماً نباید به‌صورت کتبی باشد و انجام یک کلیک برای قبول توافق داوری کفایت می‌کند. این سیستم در قیاس با سیستمی که توافقات کتبی را الزامی می‌کند و انواع دیگر توافق را معتبر قلمداد نمی‌کند در اولویت است.

^۱ On this Convention see Fouchard P, Gaillard E and Goldman B, On Commercial International Arbitration, No. 274 ff.

^۲ Book IV, chapter V of the New Civil Procedure Code

قانون فرانسه انعطاف‌پذیری کمتری در مورد داوری‌های داخلی دارد^۱ و توافق‌های غیرکتبی را فاقد اعتبار قلمداد می‌کند. قانون داوری فدرال ایالات متحده در ضمن ماده ۲ مقرر داشته که توافق‌های داوری داخلی باید به صورت کتبی باشند. از سوی دیگر ماده ۱۷۸ قانون فدرال سوئیس به صراحت پیام‌های منتقل شده به وسیله ابزارهای ارتباطی چون تلگرام، تلکس و غیره را به عنوان قرارداد کتبی تلقی می‌کند. به تبع این مسئله، در فرانسه، لایحه جامعۀ اطلاعاتی در مواد ۱۳۱۶-۱ و ۴-۱۳۱۶ تمهیداتی برای به رسمیت شناختن مدارک الکترونیک اندیشیده است.^۲

در ایالات متحده، قانون داوری مرتبط با هر ایالت باید با آخرین اصلاحات صورت گرفته در قانون مدل داوری، قانون یکنواخت داوری مصوب ۲۸ اگوست ۲۰۰۰^۳ همسو شوند. نسخه اصلاح‌شده قانون مذکور باید مبنای عمل قانونگذاران قرار بگیرد. در ماده ۶ از قانون اصلاح‌شده مذکور، اعتبار قراردادهای داوری مادامی که جزئی از یک سند باشند، تضمین شده است.

دومین شیوه سازگار نمودن قوانین موجود با فناوری‌های جدید، تفسیر متون حقوقی مرتبط با داوری توسط قاضی است. این رویه مطلوب‌تر است؛ زیرا از رویه‌های قانونگذاری بعضاً طولانی جلوگیری می‌کند. بنابراین، قاضی فدرال در ایالات متحده با تفسیر متون حقوقی می‌تواند شرایطی را مقرر کند که به موجب آن‌ها توافق داوری آنلاین بتواند به موجب ماده ۲ از قانون داوری فدرال به عنوان یک سند به رسمیت شناخته شود. در پرونده لیشکه، جکسون و سایمون در مقابل شرکت ریل تتورکس،^۴ مسئله دانلود یک نرم‌افزار رایگان در اینترنت بود. کاربران از ناشر به دلیل نبود امنیت کافی و افشای اطلاعات شخصی‌شان شکایت کرده بودند. آن‌ها خواستار رسیدگی محاکم ایالات متحده به این موضوع و جبران خسارت‌های وارد شده بودند. ناشر نرم‌افزار اذعان نمود که یک سری از شرایط عمومی قبل از دانلود نرم‌افزار توسط کاربران پذیرفته شده است که حاوی بند داوری بوده و محاکم ایالات متحده را از رسیدگی به این مسئله باز می‌دارد.

^۱ Article 1492 of the New Civil Procedure Code, which defines international arbitration).

^۲ See the commentary in the Information Society Bill by the Chamber of Commerce and Industry of Paris, 18 October 2001, available on the Internet at: <<http://www.cci.fr>>.

^۳ Revised Uniform Arbitration Act, 28 August 2000, available on the Internet at: <<http://www.law.gmu.edu/drc/UAA.2000.htm>>; Lurie, P-M, «Recent Revisions to the Uniform Arbitration Act in the United States», Journal of International Arbitration, April 2001, vol. 18, no. 2, p. 223.

^۴ United States District Court, Northern District of Illinois, Eastern Division, 11 May 2000, Lieschke, Jackson & Simon vs. Realnetworks Inc., Yearbook, vol. XXV, 2000, p. 530 and the commentary on the decision, Cachard O, «La validité des conventions électroniques d'arbitrage en droit des Etats-Unis» [The validity of electronic arbitration agreements in United States law], Revue de l'arbitrage [Arbitration Journal], 2002, vol. 1., p. 193-200

شاکیان به دلیل اجتناب از داوری اعتبار بند داوری را زیر سؤال بردند و مدعی شدند که بند داوری به موجب قانون داوری فدرال باید به صورت کتبی و واقعی مورد موافقت قرار می گرفته است. قاضی ارشد فدرال در تاریخ ۱۱ می ۲۰۰۰ رأی داد که توافق داوری آنلاین مذکور طبق قانون داوری فدرال به منزله توافق کتبی و معتبر است.

در نتیجه، نظام های حقوقی ملی عموماً از اعتبار توافقی های داوری آنلاین، چه از طریق رویکرد توافقی یا تعیین الزامات رسمی، حمایت می کنند. روند قانونگذاری به نفع اسناد الکترونیکی و تفویض اختیار به قضات حاکی از انطباق قانون با تجارت الکترونیک است.

۶- دادرسی الکترونیکی

مراحل مختلف دادرسی الکترونیک را می توان با ابزارهای الکترونیک سازمان دهی کرد. به هر روی، مهم است که اطمینان حاصل شود عدالت به واسطه تعاملات الکترونیک به صورت منفی تحت تأثیر قرار نمی گیرد. زمانی که اختلاف بین طرفین یک قرارداد تجاری قابل حل و فصل نباشد و طرفین در مورد داوری توافقی صورت داده باشند، خواهان می تواند به محکمه داوری مراجعه کند. این درخواست می تواند به صورت الکترونیک تنظیم و ارسال شود. فناوری امن امضای الکترونیک به محکمه داوری اجازه می دهد تا اطمینان حاصل نماید که ایمیل حاوی طرح دعوی به واقع توسط خواهان ارسال شده است. در مرحله بعد، مؤسسه داوری با استفاده از ایمیل به خواننده در مورد دادرسی اطلاع رسانی می کند. ارسال کلیه ابلاغ ها، مدارک، شرح دادرسی و کلیه مراحل از طریق پست الکترونیک مقدور است، اگر قوانین داوری انتخاب شده توسط طرفین چنین مواردی را میسر قلمداد نماید. درخواست الکترونیک شامل ادعاهای طرفین و پرسش هایی در مورد مسئله مورد اختلافی است که قرار است توسط محکمه داوری حل و فصل شود. در این درخواست همچنین قوانین اصلی حاکم بر رویه داوری مشخص شده اند. اصولاً این درخواست باید به امضای داوران و طرفین اختلاف برسد. زمانی که قوانین مورد استناد داوری مجاز بدانند و پرونده هم دارای پیچیدگی های خاصی نباشد می توان از رویه های الکترونیک استفاده نمود. (هیوت و الماچینو، ۲۰۰۰: ۱۴) طرفین اختلاف می توانند در مورد مبادله اسناد به صورت الکترونیک و یا تصمیم گیری در مورد مقر داوری آنلاین در ضمن همین سند تصمیم گیری کنند. (اشسر، ۲۰۲۰: ۱۷۶)

تهیه اظهارات و اسناد مکتوب مرحله بعد است. در این مرحله، طرفین دعوی باید نسبت به تهیه و ارائه اظهارات و اسناد خود اقدام کنند تا به سمع و از نظر داور و طرف دیگر بگذرد. در

اختلاف‌های منتج از یک قرارداد الکترونیک، طرفین می‌توانند نسبت به تهیه و مبادله اسناد به‌صورت الکترونیک و به‌صورت فایل‌های پیوست‌شده به ایمیل اقدام نمایند. به‌عنوان نمونه، ماده ۳(۲) از قانون داوری ارتباط الکترونیک با دادگاه و دبیرخانه دادگاه را مجاز می‌داند. در صورتی که قانون مذکور در کشوری به جریان نیفتاده باشد، می‌توان از خدمات پست استفاده نمود.

برگزاری جلسات دادگاه به‌صورت آنلاین، شور و گفت‌وگوی آنلاین، و صدور، ابلاغ و بایگانی رأی داوری مرحله بعد است. با پیشرفت فناوری‌های ارتباطی امکان برگزاری جلسات دادگاه به‌صورت آنلاین و با هزینه‌ای به مراتب کمتر از مراجعه حضوری طرفین وجود دارد. در این نوع داوری دیگر نیازمند اتاق استراحت و اخذ هزینه‌های سنگین تشریفاتی نخواهیم بود. (بنی یعقوب و دیگران، ۱۳۹۸: ۸۷) پرسشی که مطرح می‌شود این است که آیا امکان انجام داوری بدون حضور طرفین و یا نمایندگان قانونی آن‌ها وجود دارد و یا خیر؟ این امکان وجود دارد. در انگلستان مدت‌های مدیدی رویه‌ای با نام «داوری صرفاً مبتنی بر سند» وجود داشت که بدون انجام جلسات دادرسی و صرفاً با استفاده از اسناد انجام می‌شد.^۱

به‌هرروی در پایان دادرسی، لازم است تا بین‌داوران شور و گفت‌وگو انجام شود و امکان انجام این مشورت به‌صورت آنلاین وجود دارد. زمانی که محکمه داوری متشکل از داورهای مختلف از کشورهای مختلف است، قوانین مدرن داوری مانعی برای انجام این شور به‌صورت الکترونیک ایجاد نمی‌کنند و اصولاً شیوه انجام این شور در قوانین تصریح نشده است.^۲ قبلاً انجام این شور با استفاده از فناوری‌هایی چون تلفن و فاکس مجاز بوده است که می‌توان آن را به ویدئوکنفرانس و یا تماس‌های تصویری هم تسری داد.

به‌موجب قانون سوئیس، شور الکترونیک بین‌داوران در چهار صورت قابل قبول است. این موارد به‌تفصیل توسط هیل مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. اول اینکه تمام داوران باید در مورد استفاده از چنین ابزارهایی به توافق رسیده باشند. دوم اینکه تمامی داوران باید در جلسات این‌چینی شرکت داشته باشند؛ مگر اینکه غیبت آن‌ها دلایل معقولی مانند بیماری داشته باشد و یا اینکه داور مذکور از هر گونه شور و مشورت خودداری نماید. سوم اینکه امکان شور داوران به‌صورت برخط وجود دارد؛ مگر اینکه طرفین توافق داوری چنین مشورت‌هایی را رد کرده باشند.

^۱ HERBOCZKOVÁ, J. *CERTAIN ASPECTS OF ONLINE ARBITRATION*. Available at: <https://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/mezinaro/herboczkova.pdf>

^۲ Fouchard P, Gaillard E and Goldman B, *On International Commercial Arbitration, No 1372, cite French law and Italian law, which explicitly allow for deliberation by videotelephony*

چهارم اینکه اساس و مبنای چنین مشورت‌هایی باید به شیوه صحیحی مستند شوند. به‌عنوان مثال، مبنای انجام این مشورت‌ها توافق طرفین بوده است و یا اینکه این مشورت‌ها به‌عنوان بخشی از رویه داوری انجام شده‌اند.

شور برخط بین‌داوران، در نظام حقوقی انگلستان مورد پذیرش قرار گرفته است؛ زیرا این نظام هم رویه خاصی برای شور بین‌داوران تجویز نموده است. همان گونه که لرد دنینگ ام آر، در پرونده‌ای^۱ اشاره داشته است، نکته و الزام کلیدی این است که تمامی داوران به‌صورت فعال در رویه تصمیم‌گیری مشارکت داشته باشند. هر کدام از داوران باید در ایجاد حقایق مرتبط با پرونده دخیل باشند و حکم صادرشده نهایی، باید انعکاس‌دهنده نظریات داوران در هنگام صدور رأی باشد. با این حال، نظام حقوقی انگلستان تصریح نموده که فرایند تصمیم‌گیری باید به‌صورت شفاهی و در حضور تمامی داوران انجام شود.

"امروزه، زمانی که یک توافق و یا حکم (...) باید با رأی و نظر دو یا سه طرف منعقد شود، رویه به این صورت است که پیش‌نویسی توسط یک و یا دو نفر تهیه شده و برای بررسی و اعلام نظر به دیگران ارسال می‌شود. ممکن است اصلاحات و پیشنهادهایی از سوی دیگر و یا دیگران اعلام شود. این روند آن قدر ادامه پیدا می‌کند تا پیش‌نویس به تأیید همه برسد."^۲

صدور حکم به‌صورت آنلاین باعث ایجاد پرسش‌های متعددی می‌شود. در اینجا بر رویه داوری متمرکز خواهیم شد که تا حد زیادی تابع الزامات و قوانین مؤسسه داوری است. رأی داوری همانند حکم دادگاه باید به طرفین ابلاغ شود؛ مشروط بر آنکه این مسئله به محرمانه‌بودن داوری آسیبی وارد نکند می‌توان به انتشار حکم در درگاه اینترنتی مؤسسه داوری اقدام نمود. انتشار حکم به‌صورت آنلاین قطعاً نمی‌تواند الزامات مرتبط با قوانین داوری را برآورده سازد. به‌موجب این قوانین، متن حکم باید به طرفین ابلاغ شود و یا اینکه حکم برای طرفین دعوی فرستاده شود. (هیوت و والماچنو، ۲۰۰۰: ۶) بدیهی است که علاوه بر قراردادن رأی به‌صورت آنلاین، ارسال یک ایمیل امن همراه با تأیید دریافت، یا حتی ارسال نسخه چاپی حکم از طریق

^۱ Lord Denning MR in *European Grain Shipping Ltd v Johnson*

T. Schultz, *Online Arbitration: Binding or Non-Binding?*, (2002) *ADRonline Monthly* 11, online: <<http://www.ombuds.org/center/adr2002-11-schultz.html>>.

Hörnle, "Online Dispute Resolution: More than the Emperor's New Clothes" in E. Katsh & D. Choi, eds., *Online Dispute Resolution (ODR): Technology as the "Fourth Party"*. *Papers and Proceedings of the 2003 United Nations Forum on ODR* (2003), online: <<http://www.odr.info/unece2003/pdf/Hornle.pdf>> at 3.

^۲ *European Grain and Shipping Ltd v Johnson*, CA, [1982] 3 All ER 989 (992)

پست سفارشی، بهتر و مطلوب‌تر خواهد بود. تهیه نسخه چاپی از حکم، مؤسسات داوری را قادر می‌سازد تا احکام صادرشده را در بایگانی خود نگهداری کنند. ارتقای مداوم استانداردهای فنی در حوزه پلتفرم‌های بایگانی رایانه‌های، خود به‌منزله تهدیدی برای امنیت فایل‌های بایگانی‌شده در درازمدت است. در چنین شرایطی، مؤسسه شناخته‌شده و بنامی چون اتاق بازرگانی بین‌المللی^۱ ترجیح می‌دهد که احکام را به‌صورت چاپی بایگانی کند؛ حتی اگر داوری به‌صورت الکترونیک انجام شده باشد. (جلینس، ۲۰۰۱: ۱۳)

۷- اجرای حکم مربوط به داوری آنلاین

سهولت اجرای احکام داوری در سطح بین‌المللی یکی از خصوصیات جذاب و متمایز داوری بین‌المللی است. (بوردون، ۱۹۹۸: ۱۸۵) اما با توجه به آنکه اینترنت هیچ مرزی ندارد تصریح به مکان داوری از ضروریات است. (توکلی و طبایی، ۱۳۹۴: ۱۱۵) کنوانسیون نیویورک هم به‌عنوان "ستون و شالوده داوری بین‌المللی و شاید مؤثرترین مصداق قانونگذاری بین‌المللی در کل تاریخ حقوق تجارت" توصیف شده است. (وتر، ۱۹۹۰: ۹۳). احکام داوری برخط، دارای کلیه خصوصیات احکام داوری هستند؛ این احکام معتبر، الزام‌آور و قطعی هستند و در برخی موارد به‌واسطه برخی موارد مرتبط با رویه‌های داوری می‌توانند رد شوند. برای توصیف آنچه داوری غیرالزام‌آور^۲ خوانده می‌شود، این موارد تصمیماتی هستند که به‌عنوان احکام داوری و در چارچوب کنوانسیون نیویورک واجد شرایط نیستند. این تصمیم‌ها یا قابل اجرا نیستند و یا اینکه با شرایطی همانند قراردادهای قابل اجرا هستند. به‌عنوان مثال، می‌توان به تصمیمات اتخاذشده در فرایند میانجیگری اشاره نمود.

اتخاذ دیدگاهی مثبت که به‌موجب آن در داوری برخط، انجام داوطلبانه احکام داوری توسط طرف بازنده نتیجه، عاقلانه به نظر نمی‌رسد. نویسندگان معدودی، از این عقیده دفاع کرده‌اند و معتقدند «فضای مجازی تابعان خود را با مزایا و منافع به هم متصل می‌کند و تابعان این فضا، به‌صورت داوطلبانه در فعالیت‌های برخط مشارکت می‌کنند». در مجموع در این فضا، طرفین به‌صورت مشترک به مجموعه‌ای قوی از ارزش‌های قابل قبول قانونی معتقد هستند و به دنبال استفاده از داوری به‌عنوان ابزاری در جهت حفظ و ارتقای روابط خود می‌باشند. در نتیجه، اجرای

^۱ ICC. International chamber of commerce

^۲ Non-binding

داوطلبانه احکام داوری بر این اساس، محتمل‌ترین نتیجه ممکن است. چنین دیدگاه‌هایی شاید خیلی خوشبینانه باشند. این نکته باید تحقیق شود که آیا تفاوت زیادی بین اجرایی شدن احکام داوری برخط و احکام داوری سنتی وجود دارد یا خیر. در نتیجه، در آینده قابل پیش‌بینی، مکانیزم‌های اجرایی تجویز شده توسط کنوانسیون نیویورک به‌عنوان شاکله و شالوده اصلی داوری تجاری باقی خواهد ماند.

در نتیجه، داوری برخط به‌صورت اجتناب‌ناپذیری با چارچوب‌های داوری سنتی تلاقی پیدا می‌کند و به همان اندازه داوری توسط دادگاه‌های ملی و داخلی مورد بررسی قرار می‌گیرد. مهم‌ترین مشکلی که در ارتباط با به‌رسمیت‌شناختن و اجرانمودن احکام داوری برخط وجود دارد، مسئله حوزه قضایی است. به‌موجب کنوانسیون نیویورک، دو مسئله مهم در این ارتباط وجود دارد. اولین مسئله، مرتبط با ماده ۱ از کنوانسیون نیویورک است. این ماده، حیطة کاربرد و اجرای معاهده نیویورک را مشخص می‌کند: «احکام داوری صادر شده در قلمرو یک کشور تنها در قلمرو کشورهای اجرایی و به رسمیت شناخته می‌شود که نسبت به پذیرش این کنوانسیون اقدام کرده باشند». این مشکل به‌سادگی قابل حل است، مشروط بر آنکه طرفین و یا داوران، پیش‌تر نسبت به مشخص نمودن حوزه قضایی داوری اقدام نموده باشند^۱ بدون توجه به اینکه دادرسی در کجا صورت گرفته و یا اینکه داوران کجا حکم را امضا نموده‌اند.

مشکل دوم مرتبط با ماده ۱.۱(d) از کنوانسیون نیویورک است که به‌موجب آن به‌رسمیت‌شناختن و اجرای یک حکم، ممکن است انجام نشود اگر «رویه‌های داوری در انطباق با توافق طرفین نبوده، نقض‌کننده توافق مذکور باشند و یا اینکه در انطباق با قانون کشوری نباشند که به‌عنوان محل داوری در نظر گرفته می‌شود». این شرط به‌صورت صریح در ماده ۳۶ هم آمده است که اکنون در بیش از چهل حوزه قضایی بدان استناد می‌شود (ترنر، ۲۰۰۳: ۳۵۷). اگر محل داوری قابل تشخیص نباشد، شاید مشخص کردن این مسئله مشکل باشد که آیا رویه‌های داوری استفاده شده در انطباق با قانون کشوری بوده‌اند که داوری در آن انجام شده است یا خیر. برای حل این مشکل لازم است که بار دیگر به مفهوم محل داوری مراجعه کنیم. ماهیت قانونی محدود محل داوری، می‌تواند بر مشکلات ناشی از موقعیت‌های فیزیکی متعدد انجام رویه‌های داوری و ابهامات مرتبط با رویه‌های برخط غلبه کند. طرفین، آزادی قراردادی در مورد محل

^۱ Article 31 (3) of the MAL: "The award shall state its date and the place of arbitration as determined in accordance with Article 20(1). The award shall be deemed to have been made at that place".

داوری را دارند و در صورتی که چنین توافقی را صورت نداده باشند، مکان داوری براساس نظر محکمه داوری تعیین می‌شود. بدیهی است که اگر طرفین و یا داوران اهمیت مشخص نمودن مکان داوری را در نظر نگیرند، مشکلات متعددی بروز خواهد نمود. مبحث دیگری که در مورد اجرایی نمودن احکام مطرح است لزوم ارائه اصل توافق‌نامه بر اساس مفاد ماده ۲ (براساس این ماده و به موجب کنوانسیون نیویورک توافق باید به صورت کتبی باشد) و یا کپی آن است که به صورت صحیحی مورد تأیید قرار گرفته باشد.

نتیجه گیری

ظهور و رشد داوری برخط منتج به طرح این سؤال شده است که آیا داوری‌های انجام گرفته با استفاده از ابزارهای الکترونیک در چارچوب قانونی کنونی معتبر هستند یا خیر. داوری برخط، به عنوان یک سازوکار جدید حل و فصل اختلافات، در سازگاری با قانون داوری تجاری بین‌المللی با مشکلات بسیار زیادی مواجه است. اکثریت مباحث به وجود آمده مرتبط با الزامات رسمی رژیم کنونی داوری تجاری بین‌الملل هستند. این الزامات به صور گوناگون ظاهر می‌شوند: توافق‌نامه باید به صورت کتبی باشد، توافق‌نامه باید حتماً به امضای فیزیکی داوران برسد و اسناد باید حتماً اصل باشند. به موجب شرایط خاص، داوری برخط نباید به واسطه این الزامات متوقف شود. در ضمن فناوری‌های مدرن، کمک بسیار زیادی به انجام رویه‌های داوری از جمله تحویل، دادرسی و حتی مشاوره بین داوران می‌کنند. برخی با ناامیدی بر این عقیده‌اند که داوری برخط هنوز به عنوان جایگزین داوری سنتی مطرح نیست؛ بلکه بیشتر به عنوان یک ابزار حقوقی امیدوارکننده مطرح است که براساس ملاحظات مذکور، باید از آن با احتیاط استفاده شود. در مقابل، گروهی دیگر با این عقیده موافق نیستند که داوری برخط به عنوان رقیب داوری سنتی مطرح است. طرح‌های داوری برخط بُعد جدیدی از داوری سنتی است که هر دو در یک چارچوب قانونی مشترک قرار دارند. بدیهی است که با شرایط کنونی، مشکلات قانونی موجود نمی‌توانند به عنوان مشکلات جدی بر سر راه رشد و توسعه داوری برخط مطرح باشد. با توجه به ادبیات تحقیق موجود، بسیاری باور دارند که داوری برخط، در بلندمدت، تبدیل به یکی از پدیده‌های مهم در رژیم داوری تجاری بین‌المللی خواهد شد و قطعاً بیشتر مؤسسه‌های داوری در این مورد سرمایه‌گذاری خواهند نمود. به هر روی، اگر چه در کوتاه‌مدت، شک‌ها و تردیدهایی وجود دارند و تمام مشکلات قانونی مرتبط با داوری برخط به آسانی حل و فصل نمی‌شوند، در مجموع می‌توان این گونه

نتیجه‌گیری نمود که در چارچوب کنونی قانون و رژیم داوری تجاری بین‌المللی، مشکلات غیرقابل‌حلی پیش روی داوری برخط وجود ندارند.

فهرست منابع

منابع فارسی

- السان، مصطفی، جنبه‌های حقوقی داوری آن لاین، دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی، دوره ۱، شماره پیاپی ۵۸، ۱۳۵۸
- توکلی، زهرا، طبایی، مهشید سادات، اعتبار حقوقی داوری اینترنتی در تجارت بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی بین‌المللی، دوره ۸، شماره ۲۸، شهریور ۱۳۹۴
- بنی یعقوب، سمیه، کریمی، عباس، شهبازی نیا، مرتضی، بررسی حقوقی داوری آن لاین در قراردادهای الکترونیکی، مجله تحقیقات حقوقی ایران و بین‌الملل، سال دوازدهم، شماره ۴۳، بهار ۱۳۹۸

منابع انگلیسی

کتابها و مقالات:

1. Arsic J, International Commercial Arbitration on the Internet – Has the future come too early? Journal of International Arbitration, 1997
2. Hill R, New paths for dispute resolution, in Improving International Arbitration, Liber amicorum Michel Gaudet, Paris, ICC publishing, 1998,
3. Article 1492 of the New Civil Procedure Code, which defines international arbitration).
4. Chakraborty, Atish, Online Arbitration Model: A Need of the Hour (September 25, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3536252> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3536252>
5. Chakraborty, Atish, Online Arbitration Model: A Need of the Hour (September 25, 2019). Available at
6. Directive 2000/31/EC on Certain Legal Aspects of Information Society Services, in Particular Electronic Commerce, in the Internal Market, OLEC, July 17, 2000, L 178/1, Dalloz 2000, leg., p. 133.
7. Fouchard P, Gaillard E and Goldman B, On International Commercial Arbitration, No 1372, cite French law and Italian law, which explicitly allow for deliberation by videotelephony
8. Gélinas PA, “Les activités arbitrales en ligne de l’ICC” [ICC Online Arbitral Activities], Colloque; Justice en ligne [Online Justice Colloquium], Paris, September 14, 2001, available on the Internet at:

9. HERBOCZKOVÁ, J. CERTAIN ASPECTS OF ONLINE ARBITRATION. Available at: <https://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/mezinaro/herboczkova.pdf>
10. Hill R, op. cit. UNCITRAL, «Preparation of uniform provisions on written form for arbitration agreements»,
11. Hong-lin Yu and Motassem Nasir: Can Online Arbitration Exist Within the Traditional Arbitration Framework?, *Journal of International Arbitration* 20(5): 455–473, 2003., Kluwer Law International supra paragraph 1 P.462.
12. Hörnle, “Online Dispute Resolution: More than the Emperor’s New Clothes” in E. Katsh & D. Choi, eds., *Online Dispute Resolution (ODR): Technology as the “Fourth Party”*. Papers and Proceedings of the 2003 United Nations Forum on ODR (2003), online: <<http://www.odr.info/unece2003/pdf/Hornle.pdf>> at 3.
13. http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html > accessed on 08 th October 2017.
14. http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html> accessed on 29th September, 2017.
15. Huet J and Valmachino S, “Réflexions sur l’arbitrage électronique dans le commerce international”
16. *I.Lan Systems, Inc. v. Netscout Service Level Corp*, Civ. Act No. 00-11489-WGY (D. Mass., January 2, 2002).
17. ICC. International chamber of commerce
18. K. Lynch, *The Forces of Economic Globalization: Challenges to the Regime of International Commercial Arbitration* (The Hague: Kluwer Law International, 2003) at 345.
19. M.H.M. Shellekens, | “Online Arbitration and E-commerce” | [2002] | *Electronic Communication Law Review*
20. Maryland Uniform Computer Transactions Act, H.D. 19, 2000 MD Laws, ch. 11, sections 21-209 A.
21. O. Cachard, *INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION*, 5.9 Electronic Arbitration, [2003], United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) module, p. 23 http://unctad.org/en/docs/edmmisc232add20_en.pdf 28 September 2017.
22. *Observations on Electronic Arbitration in International Commerce*], *Gazette du Palais*, January 9- 11, 2000, p. 6 ff., quoting Article 31 (4) of the UNCITRAL Model Law of June 21, 1985.
23. Fouchard P, Gaillard E and Goldman B, *On Commercial International Arbitration*, No. 274 ff.
24. P. J. Turner & J. Paulsson, *Grounds for Refusal of Recognition and Enforcement Under the New York Convention: A Comparative Approach*, Experts Group Meeting on Dispute Resolution and Corporate Governance, 2003, online: <<http://www.oecd.org/dataoecd/2/62/3860479.pdf>>.
25. R.C. Bordone, “Electronic Online Dispute Resolution: A Systems Approach: Potential, Problems, and a Proposal”, (1998) 3 *Harv. Negot. L. Rev.* 175 at 185

26. Revised Uniform Arbitration Act, 28 August 2000, available on the Internet at: <<http://www.law.gmu.edu/drc/UAA.2000.htm>>; Lurie, P-M, «Recent Revisions to the Uniform Arbitration
27. S. Halla: Arbitration Going Online - New Challenges in the 21st Century? [2011]
28. Scherer, M. (2020). Remote Hearings in International Arbitration: An Analytical Framework. Available at: https://www.viac.eu/images/COVID19/Maxi_SCHERER_Remote_Hearings_in_International_Arbitration_An_Analytical_Framework_May_2020.pdf
29. T. Schultz, Online Arbitration: Binding or Non-Binding?, (2002) ADRonline Monthly 11, online: <<http://www.ombuds.org/center/adr2002-11-schultz.html>>.
30. UNCITRAL, “Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the Model Law on International Commercial arbitration”, [2006], p 24 <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-arb/07-86998_Ebook.pdf> accessed on 01 April 2016.
31. United States District Court, Northern District of Illinois, Eastern Division, 11 May 2000, Lieschke, Jackson & Simon vs. Realnetworks Inc., Yearbook, vol. XXV, 2000

آراء قضایی و گزارش‌ها:

32. European Grain and Shipping Ltd v Johnson, CA, [1982] 3 All ER 989 (992)
33. J. Wetter, “The Present Status of the International Court of Arbitration of the ICC: An Appraisal” (1990) 1 Amer. Rev. of Int'l Arb. 91 at 93.
34. Law Commission of India, Report on Need for Justice-Dispensation through ADR (222nd Report, 2009).
35. NCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998

قوانین و مقررات:

36. Act in the United States», Journal of International Arbitration, April 2001, vol. 18, no. 2
37. The UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures of 2001
38. The United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts of 2005
39. United Nations Commission on International Trade Law official web site, ‘UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) description, paragraph 2
40. United Nations Commission on International Trade Law official web site, Supra paragraph 2.
41. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 With amendments as adopted in 2006

42. Uniform Commercial Code, Section 2-204: «A contract for sale of goods may be made in a manner sufficient to show agreement, including conduct by both parties which recognizes the existence of such a contract.»
43. United Nations conference on trade and development, International commercial arbitration

سایت های اینترنتی:

<https://ssrn.com/abstract>

<http://dx.doi.org>

<http://www.odr.info>

<http://www.oecd.org/dataoecd>

<http://www.ccipec.fr>.

[http:// www.law.gmu.edu/drc](http://www.law.gmu.edu/drc)

<https://www.viac.eu/images>

<http://www.ombuds.org>

<https://www.uncitral.org>

<https://unctad.org>https